

М. І. Харламов

Взаємовідносини народних комісаріатів освіти УСРР та РРФСР з питань розвитку професійних шкіл у 1920 – 1929 рр.

*Харламов Михайло Іванович, аспірант
кафедри історії України історичного
факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна*

Сучасна освіта в Україні переживає не кращі свої часи, особливо поза увагою суспільства залишаються проблеми професійно – технічної освіти. Ми вважаємо, що буде цілком доцільним звернутися за історичним досвідом у цій галузі до досягнень українських освітян та науковців початку ХХ століття. Переймання освітнього досвіду України зможе вивести сучасну професійно – технічну освіту на якісно новий рівень.

Дана проблематика майже не розробляється в сучасній українській історіографії, тому виникає потреба у її вивченні. Метою даної статті є розгляд питань про взаємовідносини керівників освіти України та Росії, а також дослідження проблем розвитку професійних шкіл України у 1920 – 1929 рр.

Після закінчення громадянської війни в Україні було створено власний уряд – Рада Народних Комісарів УСРР. Справами освіти в республіці опікувався Народний комісаріат освіти (Наркомос), який мав власні погляди на розвиток освіти в країні загалом, та на діяльність закладів професійної освіти зокрема. Для керування справами професійної освіти при Наркомосі у 1920 – 1921 рр було створено Головний комітет з професійної та спеціально – наукової освіти (Головпрофос).

За планом української шкільної системи 1920 року професійна школа мала стати масовим навчальним закладом в галузі промисловості та сільського господарства. Така школа нового типу мала базуватися на декількох основних, фундаментальних принципах, які окреслював у своїх працях та виступах заступник народного комісара освіти УСРР Я. П. Ряппо. По – перше, усі подібні навчальні заклади повинні були працювати на базі семирічної школи

соціального виховання. По – друге, професійна школа мала становити єдине продовження школи - семирічки соціального виховання, єдину форму освіти підлітків та юнацтва. По – третє, у школі професійної освіти мали створюватися сприятливі умови для досягнення ефективного синтезу спеціальної і загальної освіти [6. с. 19].

В УСРР система шкільної освіти мала таку градацію: з 4 до 8 років – дошкільна освіта, з 8 до 15 – семирічна школа соціалістичного виховання. Далі йшла дворічна професійна школа. Після закінчення, якої підлітки могли вступати до технікумів чи інститутів, що на той час були вищими навчальними закладами. У Російській республіці дошкільна освіта була з 4 до 8 років. Далі йшла середня школа: перший ступінь – чотири роки, далі перший концентр другого ступеня – три роки та другий концентр другого ступеня – два роки (звичайні старші класи школи).

Необхідно виділити основні відмінності української системи освіти, які мали місце в республіці після громадянської війни. Система нижчої професійної освіти України була складовою всієї освітньої системи, а не додатком до неї, як це було в Росії у перші повоєнні роки. В українській республіці системою нижчої професійної освіти охоплювалися усі випускники шкіл соціального виховання, а не лише ті, які не продовжували навчання в закладах вищого освітнього рівня, як у РРФСР. Також українська молодь могла продовжувати освіту після закінчення загальноосвітньої школи лише після здобуття первинної професійної підготовки, відпрацювання встановленого трудового стажу. Такий підхід сприяв забезпеченню наступності рівнів трудової кваліфікації на відміну від наступності загальноосвітньої підготовки у Росії [4. с. 9].

Школа професійної освіти спочатку не ставила своїм завданням постачати кадри для вищої школи, але згодом і це завдання лягло також в основу професійної школи. Виходячи з вищезазначеного було вирішено встановити в цих навчальних закладах трирічний курс навчання з метою отримання більш ефективної та якісної освіти [7. с. 710].

Кожна професійна школа в Україні будувалася на базі певної галузі виробництва або державного будівництва і мала чітку цільову спрямованість – підготовку до певної трудової діяльності.

Виходячи з завдань народно – господарського і державного будівництва, в системі професійної освіти створювалися такі галузі: 1) індустріально – технічна з поділом на механічну, електричну, гірничу, будівельну, транспортну, кустарно – промислову та інші спеціальності; 2) сільськогосподарська з поділом на агрономічну, садово – городню, лісівницьку, зоотехнічну, меліоративну, землевпорядну спеціальності; 3) соціально – економічна з поділом на адміністративно – організаційну, оперативно – господарську, статистичну, кошторисно – фінансову, юридичну спеціальності; 4) медична з поділом на медичну, онтологічну, хіміко – фармацевтичну спеціальності; 5) педагогічна з поділом на соціальне виховання, професійну освіту, політичну освіту; 6) художня з поділом на музикальну, образотворчого мистецтва, театральну – сценічну та літературну спеціальності. [3. с.73]

З огляду на стан справ у країні після війни, українські освітяни вважали за необхідне створити унікальну професійну школу на базі семирічної школи, що буде випускати кваліфікованих робітників для відновлення народного господарства, які будуть мати високий рівень технічних та практичних знань та зможуть принести велику користь при відбудові народного господарства.

Кількість гуманітарних предметів у цих навчальних закладах скорочувалася до мінімуму, поглиблено вивчали технічні дисципліни, велика увага надавалася практичній роботі на шкільному виробництві. Після випуску зі школи, перш ніж вступати до вищого навчального закладу, учні повинні були пройти обов'язкове стажування на підприємствах промисловості чи сільського господарства.

Керівники освіти РРФСР були не згодні з тими нововведеннями, які здійснювалися на Україні. Н. К. Крупська, А. В. Луначарський, М. М. Покровський, Л. Р. Менжинська та інші діячі Народного комісаріату освіти

РРФСР в своїх працях та виступах гостро критикували позицію Наркомосу УСРР.

Вже 15 червня 1920 року Наркомос РРФСР прийняв постанову, в якій вважав за необхідне звернутися до Ради Народних Комісарів УСРР з приводу закриття шкіл другого ступеня та створення на їх базі закладів професійної освіти, рекомендуючи обережно ставитися до школи другого ступеня [5. с.8].

У промові на третьому з'їзді Російської комуністичної спілки молоді (РКСМ) нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський підкреслював, що вважає неправильним закривати загальні школи другого ступеня, закликав відмовитися від перетворення цих шкіл у політехнічні, як це зробив Наркомос УСРР.

Не зважаючи на критиканство з боку російських колег нарком освіти УСРР Гринько Г. Ф. продовжував відстоювати ідеї професіоналізації системи освіти та створення радикально нового типу шкіл професійної освіти. В тезах своєї доповіді на Всеросійській нараді «Соціалістична освіта юнацтва», датованих 27 грудня 1920 року, він твердив: «Поняття загальноосвітньої, що не дає жодної кваліфікації, школи для юнацтва в умовах перехідного періоду повинно бути відкинута, як буржуазний пережиток» [5. с.9]. Українські освітяни осмислено та послідовно намагалися створювати систему професійної освіти в країні, будуючи мережу різноманітних професійних шкіл по усіх регіонах української республіки.

Як це чітко зазначав в своїй праці «Народна освіта в Україні за десять років революції» Я. П. Ряппо: «...З 1921 року на Україні професійна освіта стала єдиним продовженням соціального виховання, а протиставлення загальної освіти професійній стає анахронізмом. Професійна освіта повинна стати базовим стрижнем, навколо якого розгорталася б освіта...Кожна школа повинна мати особливу, чітку життєву цілеспрямованість. Звідти у будівництві професійної освіти виникає і потреба у значному плануванні. Проявом цього планування з самого початку були проголошені «Виробничі програми Укрголовпрофосу на 1921 – 1922 рік». В цих виробничих програмах чітко відновлюються організаційні форми системи, їх завдання та цілеспрямованість,

в них зафіксовано кількість навчальних закладів, викладачів, учнів тощо...»[1. с. 355].

Керівники української освіти вважали, що створення політехнічної школи в Україні на даному етапі розвитку держави не можливе, хоч як би на цьому не наполягали керівники РРФСР. Для кращого розвитку народного господарства потрібна була не політехнічна школа з розмитими і неконкретними цілями і завданнями, але професійна школа, що могла б у найкоротші строки досягти успіху у підготовці висококваліфікованих кадрів. Народний комісаріат освіти УСРР вважав, що кращою системою освіти в перехідний період розвитку держави є така система, в котрій кардинальне значення відводиться спеціальним професійним школам.[2. с.216]

Провідні освітяни України у 20 – х рр.. ХХ сторіччя були переконані в тому, що не існувало необхідності у поділі навчальних закладів на початкові, середні та вищі. Наступним і кінцевим ступенем освітньої системи після закінчення трирічної професійної школи для переважної більшості учнів повинні були стати технікуми з різноманітними спеціальностями, що могли б забезпечувати народне господарство країни інженерами, кваліфікованими майстрами з високим рівнем практичних вмінь та навичок.

З точки зору керівників освіти УСРР інститути повинні були існувати лише для професіоналів з великим досвідом роботи на виробництві чи у сільському господарстві, які б вивчали не тільки техніку, але й глобальну стратегію розвитку народного господарства. Інститут повинен був стати навчальним закладом з найсерйознішим та уважним відбором учнів. Стосовно цих та інших стверджень також розгорталися гострі полемічні дискусії між представниками народних комісаріатів УСРР та РРФСР.

Але слід сказати, що серед представників вищого керівництва освіти Російської республіки були і такі, що певною мірою підтримували ідеї українців. Зокрема, представник Центрального комітету Російської Комуністичної Спілки Молоді (ЦК РКСМ) А. П. Шохін критикував освітню систему РРФСР, наполягаючи на знищенні другого концентру школи другого

ступеня, як це зробили в Україні. Але замість професійної школи, яка створювалася в Україні він пропонував створити школи за типом шкіл фабрично – заводського навчання (ФЗН) по всій країні.

Також А.П. Шохін закликав врахувати досвід українських колег у створенні професійних шкіл сільськогосподарського типу. Він підкреслював, що селянство відвертається від загальноосвітньої школи, оскільки не бачить в ній практичної користі для ведення господарства. З точки зору Шохіна професіоналізація освіти на селі була конче необхідна, щоб селяни зі школи навчалися грамотно та науково вести сільське господарство. [2. с.219]

Але все ж таки переважна більшість російських керівників освіти була проти освітньої системи УСРР. Так нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський відзначав, що з випускників професійних шкіл України кваліфікованих робітників не вийде, що в українській системі освіти замість професійних шкіл було побудовано старші класи реального і комерційного училища і «нічого окрім розгардіяшу в українській школі не вийшло». Взагалі А. В. Луначарський вважав українську систему освіти соціально – педагогічним експериментом у межах республіки.

Дійсно українські професійні школи мали багато недоліків, оскільки ці навчальні заклади не мали оптимальної матеріально – технічної бази, не вистачало кваліфікованих викладачів, науково – методичної літератури тощо. Слід відзначити, що українські освітяни намагалися постійно усувати ті недоліки, на які вказували їх російські колеги. Але при цьому Наркомос не збирався відмовлятися від своєї позиції стосовно професіоналізації освіти. Більше того, Наркомос УСРР пропонував російським педагогам перебудувати власну систему освіти за типом української.

На протязі 1920 – 1929 рр. полеміка з приводу українських професійних шкіл то згасала, то розгоралася з новою силою. У 1929 році по всьому радянському союзу відбувалася уніфікація освітніх систем союзних республік, тобто створення єдиної системи освіти для усього СРСР. Хоча освітяни нашої республіки відігравали велику роль в радянській системі освіти, приймали

активну участь у розробках нових програм, вже з 30 – х рр. ХХ ст. українська освітня модель 20 – х рр. ХХ століття перестала існувати як унікальна освітня система.

Потрібно зазначити, що українська професійна система освіти 20- х рр. ХХ ст. взагалі і професійні школи України зокрема відіграли велику роль у відбудові національної економіки. У важкі повоєнні часи, коли гостро відчувалася нестача кваліфікованих кадрів у промисловості та сільському господарстві професійні школи все ж змогли випустити достатню кількість підготовлених працівників для народного господарства. Свідченням цьому слугує значний прогрес в економіці, який зробила наша країна у 20- 30 – х рр. ХХ ст.

Література.

1. Антология педагогической мысли УССР. М. Педагогика . С. 355
2. Зарытовский Б. А. Проблемы взаимоотношений общего, политехнического и профессионального образования в истории советской педагогики (1921- 1925) // Ученые записки (Курский педагогический институт, каф. педагогики и психологии), 1968 , с. 208 –234.
3. Івашина Г.З. До питання створення радянської системи професійної освіти на Україні (1920 – 1926) // Педагогіка. Республіканський науково – методичний збірник , 1967.с.
4. Лікарчук І. Л. Розвиток змісту і форм підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1920 – 1929 рр.: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13. 00.01/ Київський ун- т ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 24 с.
5. Лукашенко П. Т., Варда Є. І. Покликання: нариси з історії професійно – технічної освіти. – К.: Молодь, 1988. – 126 с.
6. Ряппо Я. П. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти: Посібник для педвузів. – Х.: Держвидав України, 1927. – 41 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 713 с.

Аспірант

Харламов М. І.

Анотація на статтю «Взаємовідносини народних комісаріатів освіти УСРР та РРФСР з питань розвитку професійних шкіл у 1920 – 1929 рр.»

В статті розглядаються проблеми відносин керівників української та російської освіти 20 – х рр. ХХ ст. Українські професійні школи були унікальним освітнім утворенням, аналогів якому не існувало в той час. Але уряд Російської

республіки знищив самобутню українську систему шкіл та встановив на Україні власну освітню систему.

Відомості про автора.

Харламов Михайло Іванович, аспірант кафедри історії України історичного факультету Харківського Національного Університету ім. В. Н. Каразіна.